

نگاهی به کتاب غنا، موسیقی

● محمد پایدار

تک نگاری در ابواب مختلف فقه یکی از رایجترین شیوه‌های نگارش فقها بوده است؛ خصوصاً مسائلی چون مساله غنا که دارای برجستگی خاصی بوده است. اگر چه این موضوعات در بسیاری از کتب فقهی جامع بحث شده، ولی این مقدار ما را از رساله‌های مستقل بی‌نیاز نمی‌کند. علاوه بر این، مستند پاره‌ای از عمده‌ترین مطالب کتاب‌های فقهی جامع، همین رساله‌ها است. اهمیت گردآوری و نشر رساله‌های فقهی به صورت موضوعی فواید و ثمرات ارزشمندی دارد که شماری از فضلاں خوش ذوق و پرتلاش را برانگیخته است، تا به این مهم پردازند. اهم این فواید عبارتست از:

- ۱- صرفه جویی در وقت فقه پژوهان.
- ۲- جلوگیری از کارهای کم‌مایه و تکراری و بدون استناد به منابع پیشین.
- ۳- روشن شدن سیر تاریخی مساله و علل پرداختن فقیهان به آن.
- ۴- استقصای ادله مساله و روایات آن و تبویب آنها به شکلی نو.
- ۵- مشخص شدن تاثیرگذاری و تاثیر پذیری فقیهان بر یکدیگر.
- ۶- احیاء میراث عالمان فروغ گستر شیعه و نمایان شدن حجم کارنامه فقهی آنان.

۷- روشن شدن و تصحیح اشتباهات فهرست‌ها و کتابشناسی‌ها.

۸- روشن شدن این که موضوعات فقهی در کدام عصر، بیشتر مورد توجه فقیهان بوده است.

۹- آشکار شدن میزان نوآوری هر فقیه در مساله.

۱۰- مشخص شدن صاحبان اصلی دیدگاه‌ها. (چراکه پیشینیان کمتر به صاحبان دیدگاه‌ها اشاره می‌کرده‌اند.)

بایستگی احیای این نوشته‌ها زمینه ساز طرح بزرگ «میراث فقهی» شده است. گردآوری موضوعی رساله‌ها و تصحیح آنها تنها یک بخش از این طرح را تشکیل می‌دهد و بخش‌های دیگر را در ضمن معرفی جلد سوم غنا، موسیقی می‌شناسانیم. گستره طرح، چهل گزاره زیر را دربر می‌گیرد: غنا، رویت هلال، ولایت فقیه، ولایت اب و جد، ربا، صید و ذباجه، قضا و شهادت، حدود و قصاص و دیات و تعزیر و تبعید و زندان، حق و حکم، عدالت، جهاد و دفاع، زمین، پول، خمس، زکات، اهل کتاب، بلوغ، تقلید اعلم، تقلید میت، وقت و قبله، تقیه، قاعده لاضرر و عسر و حرج، قاعده لاتعاد، قاعده ید، لباس مشکوک، نیت، کفارات، اخذ اجرت بر واجبات، نماز جمعه، نماز و روزه مسافر، مواسعه و مضایقه، حج و عمره، ارث و حیوه، ارث زوجه، خیارات و شروط ضمن

عقد، نکاح و طلاق، وصایا و منجزات مریض، امر به معروف و نهی از منکر، وقوف و صدقات، عقود و ایقاعات. هر شماره از «میراث فقهی» به یکی از این موضوعات می‌پردازد. براهل فضل پوشیده نیست که مسلماً این طرح پس از به ثمر رسیدن، بسیاری از مبانی فقهی راحت‌ت تاثیر قرار خواهد داد و چه بسا سبب شود مبانی مختلف به یکدیگر نزدیک شوند.

تاکنون تحقیق درباره غنا به پایان رسیده است که نتیجه این پژوهش در سه جلد ارائه شده است و پس از آن به رویت هلال پرداخته می‌شود که موضوع دومین شماره «میراث فقهی» است. در اینجا به اختصار، جداگانه به معرفی هر سه جلد غنا، موسیقی می‌پردازیم:

جلد اول

بخش اول: رساله‌های غنا

بخش نخست موضوع غنا شامل متن کامل رساله‌های مستقلی است که پیشینیان در موضوع غنا نگاشته‌اند. این بخش شامل ۲۸ رساله است که در دو جلد گردآوری و تصحیح شده‌اند. ترتیب رساله‌ها به ترتیب وفات نویسندگان آنها است.

۱. رساله فی تحریم الغناء، محقق سبزواری (م ۱۰۹۰ ق)، تحقیق: علی مختاری، عربی، ۴۵ صفحه.

ملا محمد باقر سبزواری در ابتدای رساله به اجماعی بودن حرمت غنا نزد امامیه تصریح می‌کند. سپس باتمسک به آیات و روایات، به اثبات حرمت غنایم پردازد.

محقق سبزواری در استثنای حداء از حرمت غنا تامل دارد و در حکم زن آوازخوان در مجالس عروسی - به شرط عدم حضور مردان و سخن به باطل، قول به جواز را نزدیکتر به واقع می‌شمارد و در استثنای مرانی حضرت امام حسین (ع) دلیل قوی نمی‌یابد و در ادامه به دلایل کسانی که غنا در قراءت قرآن را جایز می‌دانند، پاسخ می‌گوید.

۲. تنبیه الغافلین و تذکیر العاقلین، شیخ علی عاملی (م ۱۱۰۳ ق)، تحقیق: حسن شفیعی، عربی، ۳۴ صفحه.

نویسنده، غنایی را حرام می‌داند که مرجع و مطرب باشد. لبه تیز حملات مولف متوجه شخص خاصی است که از وی نام نمی‌برد؛ ولی صاحب روضات الجنات و برخی دیگر، وی را محقق سبزواری صاحب کفایه الاحکام می‌دانند.

۳. رساله فی الغناء، شیخ حر عاملی (م ۱۱۰۴ ق) تحقیق: رضا مختاری، عربی، ۷۶ صفحه. محور اصلی مباحث مطرح در این رساله، روایت زیر از امام باقر است و شبهه پدید آمده از این روایت را پاسخ می‌دهد. ابوبصیر به امام (ع) می‌گوید: «اذا قرأت القرآن فرفعت به صوتی جانی الشیطان فقال: انما تراثی بهذا اهلک و الناس. قال: یا ابا

محمد! اقرا قرائه مابين القرائتين تسمع اهلک و رجع بالقرآن صوتک . فان الله . عزوجل . يحب الصوت الحسن یرجع فيه ترجیعا.»

۴. اعلام الاحباء فی حرمة الغناء فی القرآن والدعاء، سید محمدهادی میر لوی (م ۱۱۱۳ ق)، تحقیق: محسن صادقی، فارسی، ۸۸ صفحه.

این اثر در یک مقدمه و پنج فصل و یک خاتمه تنظیم شده است:

در مقدمه چند نکته ضروری را بیان می کند.

فصل اول: دیدگاه علمای لغت و فقههای شیعه در معنای غنا.

فصل دوم: نمایاندن جایگاه بحث.

فصل سوم: آیات دلالت کننده بر حرمت هر گونه غنا

(در قرآن و غیر قرآن).

فصل چهارم: پاره ای از احادیث دلالت کننده بر حرمت

هر گونه غنا.

فصل پنجم: دیدگاه های فقیهان شیعه بر حرمت بودن

هر گونه غنا.

خاتمه: روایاتی که دلالت دارند بر جواز غنا، بلکه

براستحباب آن در قرآن و پاسخ به آنها.

۵. مقامات السالکین، محمدبن محمد دارابی (زنده در

حدود ۱۱۴۰ ق)، تحقیق: سید جعفر نبوی، فارسی، ۱۸۶

صفحه.

مقدمه رساله، در بردارنده دو مقام است: در مقام نخست،

از دیدگاه اهل لغت درباره غنا سخن به میان می آورد و در مقام

دوم دیدگاه عالمان شیعه و اهل سنت بررسی می شود. در

فصل اول، از حرمت بودن غنا و دلیل های آن بحث می شود. در

فصل دوم احادیثی ارائه می شود که آوای نیک را می ستایند.

۶. ایقاظ النائمین و ایعاض الجاهلین، سید ماجد بحرانی

(زنده در ۱۱۵۲ ق)، تحقیق: علی مختاری، عربی، ۲۶

صفحه. نویسنده بر این باور است که احادیث نهی کننده از

غنا به غنای عرفی باز می گردد که در صدر اسلام رایج بوده

است و احادیث روا شمارنده به غنای لغوی حمل می شوند.

۷. رساله فی الغناء، ملا اسماعیل خواجهئی (م ۱۱۷۳ ق)،

تحقیق: علی مختاری و سید رسول کاظمی نسب، عربی،

۱۰۸ صفحه.

نویسنده بحث مستقلی را ارائه نکرده است. بلکه

دیدگاه های دیگران را نقل و به نقد کشیده است. ولی در ابتدا،

سخنان محقق سبزواری در کفایه و ذخیره و سپس آراء سید ماجد را بررسی می کند. و در خاتمه پارهای از اخبار باب را شرح می دهد.

۸. رساله فی رد حدیث ورد فی الصوت الحسن، سید حسین حسینی قزوینی (م ۱۲۰۸ ق)، تحقیق: سیدجواد شبیری و محسن صادقی، عربی، ۱۳ صفحه.

محور بحث در این رساله روایت زیر است:

«أنه سال رجل علی بن الحسین عن شراء جاریه لها صوت.

فقال: ماعلیک لو اشتريتها فذکر تک الجنة.

۹. رساله فی الغناء، مولی عبدالصمد همدانی (م ۱۲۱۶

ق)، تحقیق: احمد عابدی، عربی، ۳۱ صفحه. رساله در شرح

مبحث غنا از المختصر النافع است. نویسنده با تمسک به

آیات و روایات، حرام بودن غنا را ثابت کرده است.

۱۰. رساله فی تحقیق الغناء، میرزای قمی (م ۱۲۳۱

ق)، تحقیق: محسن صادقی، عربی، ۹ صفحه.

از دیدگاه نویسنده آنچه در عرف، غنا به شمار آید حرام و

در غیر این صورت جایز است و موارد مشکوک، مباح است؛

زیرا اصل، حرام نبودن است. در این رساله حکم موارد زیر

بررسی شده است:

حدا، غنا در قرائت قرآن، رجز، نوحه سرایی، مرثیه خوانی،

صوت نیکو.

۱۱. رساله فی تحریم الغناء، مولی محمدرسل کاشانی

(زنده در ۱۲۵۸ ق)، تحقیق: ناصر باقری بیدهندی و حسین

شفیعی، عربی، ۶۲ صفحه.

عنوان ها گویای محتوای رساله است: ادله حرمة استماع

الغناء، الخدشه فی اخبار القائلین بالجواز، التغنی بالقرآن، ادله

المجوزین والجواب عنها، حرمة الغناء فی المراثی، جواز الغناء

فی حداء الابل، غناء المغنیه فی الاعراس.

۱۲. رساله وجیزه فی الغناء، میرزا محمد جعفر

شهرستانی (م ۱۲۶۰ ق)، تحقیق: سید ابوالحسن علوی و

سید رسول کاظمی نسب، عربی، ۱۲ صفحه.

نویسنده در سه مقام، غنا را مورد بررسی قرار می دهد: در

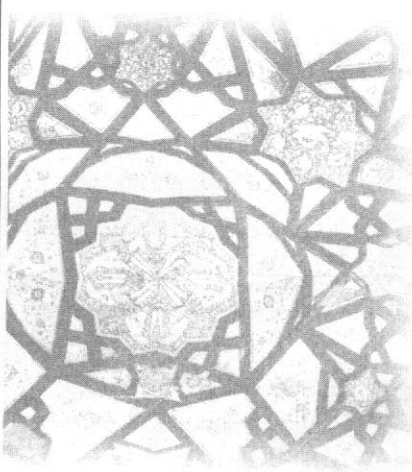
مقام اول به تعریف غنا می پردازد و در مقام دوم باتسمک به

آیات و روایات، حکم غنا را و می رسد و در مقام سوم گناه

کبیره یا صغیره بودن غنا را بررسی می کند.

جلد دوم

۱۳. رساله فی الغناء، آقا محمودبن محمدعلی بهبهانی

فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی
فصلنامه علمی-پژوهشی

۱۲۶۹ ق)، تحقیق: حسین شفیعی، عربی، ۲۱ صفحه. نویسنده با تمسک به آیات، روایات، اجماع و دیدگاه اهل لغت به حرام بودن غنا، حتی در قرآن و دعا و نیایش و مرثیه‌ها و سرودهای مذهبی استدلال کرده است.

۱۴. رساله فی الغناء، سید محمود خوانساری (زنده در ۱۲۹۱ ق)، تحقیق: مرتضی اخوان و محسن صادقی، عربی، ۲۱ صفحه.

این رساله در سه مقام سامان یافته است: مقام اول به موضوع غنا اختصاص دارد. در مقام دوم با استناد به آیات و روایات حرام بودن غنا ثابت شده است. در مقام سوم مواردی که استثنای آنها ادعا شده؛ مانند غنا در قراءت قرآن بررسی شده است.

۱۵. رساله فی الغناء، ملا نظرعلی طالقانی (م ۱۳۰۶ ق)، تحقیق: عباس ظهیری و محمود سیاسی، عربی، ۱۷ صفحه.

ابتدا معنای غنا مورد بررسی قرار گرفته و سپس ثابت شده که نوحه سرایی، مرثیه خوانی و قراءت قرآن و دعا مصداق‌های غنا نیستند. در این رساله روشن شده که میان اخبار غنا ناسازگاری نیست، تا به مرجحات رجوع شود.

۱۶. رساله فی مساله الغناء، سید مهدی موسوی نجفی کشمیری (م ۱۳۰۹ ق)، تحقیق: حسین شفیعی، عربی، ۴۱ صفحه.

نویسنده پس از ارائه بحث طولانی درباره غنا، چنین نتیجه‌گیری می‌کند:

«حرام بودن غنا خلاف اصل است و خارج شدن از خلاف اصل، نیاز به دو چیز دارد: قطع به وجود خارج کننده و قطع به تحقیق موضوع.»

«ثابت کردن یکی از این دو بسیار مشکل است؛ چه رسد به ثابت کردن هر دوی آنها. از این راه، اشکالی که بر مرثیه خوانی بر سیدالشهدا (ع) ایراد می‌شود. به گونه‌ای که شاید بیشتر مجالس عزاداری را به تعطیلی بکشاند، برطرف می‌شود.»

۱۷. رساله فی الغناء، میرزا عبدالغفار حسینی تویسرکانی (م ۱۳۱۹ ق)، تحقیق: سیداحمد تویسرکانی و حجه الله اخضری، عربی، ۴۷ صفحه.

در این رساله به مقوله‌های زیر پرداخته شده است: مقتضای اصل درباب غنا، موضوع غنا، حکم غنا، معنای

ترجیع و طرب و لحن، سرچشمه اختلاف درمعنای غنا، استثنای غنا و ...

۱۸. مصباح السعاده، محمدابراهیم انجدانی (زنده در حدود ۱۳۲۰ ق)، تحقیق: ابوالفضل حافظیان، عربی، ۶۰ صفحه. عنوان‌های این مقاله:

الاصول فی المقام، الموضوع المستنبط والصرف، حکم المساله، الاخبار المصرحه علی تجویز الغناء والجواب عنها، موضوع المساله، ما يقتضيه القاعده اللغویه و الترجیح الاجتهادی، المستثنیات من الغناء و ...

۱۹. منظومه فی الغناء، شیخ هادی تهرانی (م ۱۳۲۱ ق)، تحقیق: رضامختاری، عربی، ۲۴ بیت.

۲۰. رساله فی الغناء، شیخ هادی تهرانی (م ۱۳۲۱ ق)، تحقیق: یعقوب علی برجی و غلامرضا نقی، عربی، ۲۴ صفحه. در آغاز، واژه‌هایی که به غنا مربوط می‌شود شرح داده شده؛ مانند سماع، تغرید، ترنیم، لحن و ... سپس نویسنده دلایل حرمت غنا را نقل و نقد می‌کند. اگر چه در ابتدا غنا را جایز می‌شمرد، اما در پایان به حرام بودن ذاتی آن گرایش می‌یابد.

۲۱. رساله فی الغناء، شیخ حسین بن علی سنقری (زنده در ۱۳۲۲ ق)، تحقیق: علی صدرایی خویی، عربی، ۴۴ صفحه.

نویسنده بر این باور است که ذات غنا حرام نیست؛ بلکه عوارض خارجی سبب حرام بودن آن می‌شوند؛ مانند درهم آمیختگی زنان و مردان و فسق و فجور در مجالس. بنابر این غنا در خواندن قرآن و مرثیه‌ها مستحب و در عروسی‌ها مباح است.

۲۲. رساله فی الغناء، میرزا یوسف آقا مجتهد اردبیلی (م ۱۳۳۹ ق)، تحقیق: علی اکبر زمانی نژاد، عربی، ۳۵ صفحه.

۲۳. ذریعه الاستغناء فی تحقیق مساله الغناء، مولی حبیب الله شریف کاشانی (م ۱۳۴۰ ق)، تحقیق: مرتضی اخوان، عربی، ۱۳۳ صفحه.

نویسنده در مقدمه، مطالب سودمندی را درباره غنا مطرح می‌کند و در سه مقصد و یک خاتمه به مباحث مربوط ادامه می‌دهد. در مقصد اول، ماهیت غنا در لغت و عرف را روشن

کرده است و در مقصد دوم، حکم غنا را باتوجه به آیات و روایات بررسی کرده است و مقصد سوم به بررسی مستثنیات غنا اختصاص دارد. در خاتمه، حکم نوحه سرایی بیان شده است.

۲۴. الروضه الغناء فی عدم جواز استماع الغناء، سید محمد باقر رضوی کشمیری (م ۱۳۴۶ ق)، تحقیق: اسعد الطیب و علی اکبر زمانی نژاد، عربی، ۸۴ صفحه.

۲۵. خیر الکلام فی الغناء الحرام، سید محمد حسینی مرعشی (زنده در ۱۳۵۵ ق)، تحقیق: سید باقر خسروشاهی، عربی، ۶۳ صفحه. رساله در پنج مقام سامان یافته است: مقام اول، به بیان معنای لغوی غنا اختصاص دارد. اخبار باب غنا در مقام دوم آمده است. در مقام سوم دیدگاه های فقیهان نقل و بررسی شده اند. نویسنده در مقام چهارم دیدگاه خود را مطرح می کند و در مقام پنجم دیدگاه های مخالف با نظر خود را مطرح و دلیل های آنان را نقد می کند.

۲۶. الروضه الغناء فی تحقیق معنی الغناء، شیخ محمدرضا نجفی اصفهانی (م ۱۳۶۲ ق)، تحقیق: رضا استادی، عربی، ۱۰ صفحه

الروضه الغناء دارای دو نسخه با تفاوت های فراوان است که هر دو نسخه تصحیح و در کنار هم چاپ شده است.

۲۷. کشف الغطاء عن وخامه الغناء، سید حسین عرب باغی ارموی (م ۱۳۶۹ ق)، تحقیق: محسن صادقی، فارسی، ۱۹ صفحه.

رساله در شش فصل زیر تنظیم شده است: آیات نازل شده درباره غنا، داخل بودن قراءت قرآن در غنای لهوی، فقر و نفاق زایی غنا، پذیرفته نشدن دعای اهل غنا، با نظر رحمت ننگریستن خداوند به اهل غنا، حرام بودن دف و تار و ... حرام بودن شنیدن غنا و سایر آلات لهو و لعب، نبود ضمان در شکستن آلات لهو و لعب.

۲۸. الموسیقیات و نقدها، شیخ محمدعلی سنقری حائری (م ۱۳۷۸ ق)، تحقیق: محسن صادقی، فارسی، ۲۷ صفحه.

از دید نویسنده در حرمت غنا و خوانندگی فرقی نیست، چه با آلات لهو باشد یا نباشد بلکه با آلات لهو، گناه و دور شدن از رحمت خدا بیشتر و عذاب آن افزونتر است. وی به شرح و تفسیر چند آیه و روایت در موضوع غنا و قمار می پردازد و در خاتمه، چند آیه و روایت و چندین شعر فارسی و عربی درباره پرهیز از معاشرت باریقان ناباب آورده است.

جلد سوم

دربردارنده پنج بخش دیگر از موضوع غنا است:

بخش دوم: گفتارهای پراکنده درباره غنا

در این بخش گفتار چهل تن از عالمان شیعه از شیخ صدوق تا آیه الله اراکی درباره غنا درج شده است. مطالب این بخش از آثار غیر فقهی یا فقهی نامنظم گردآمده است.

در فصل دوم آثار فقهی مشتمل بر غنا از فقیهان قرن یازدهم تا زمان حاضر معرفی و جایگاه بحث غنا در آنها با دقت نشان داده شده است.

فصل سوم مشتمل بر معرفی تفصیلی و گاه اجمالی کتابها و رساله های چاپ شده معاصران و عالمان در قیدحیات درباره غنا است.

بخش پنجم: احادیث غنا

متن و سند همه احادیث غنا و موضوعات مربوط به آن همراه با توضیحاتی با نظم خاص در این بخش درج شده اند. چگونگی تدوین این بخش، به این قرار است: همه احادیث درباره غنا و مباحث مربوط به آن، در کافی، فقیه، تهذیب، استبصار، وافی، وسایل، بحار و مستدرک در این بخش گرد آمده است. از آنجا که منابع کتب اربعه اواخر به جز معلودی. در اختیار ماست، محققان این بخش، احادیث آنها را مستقیماً از منابع اصلی نقل کرده اند و سپس جایگاه آنها را در کتب اربعه نشان داده اند. با توجه به گستردگی این بخش، مطالعه کننده، هیچ نیازی به سایر منابع نخواهد داشت؛ زیرا همه احادیث با همه خصوصیات و اختلافات سندی و متنی با دقت ضبط شده اند. مجموع احادیث در این بخش در دو فصل تنظیم شده اند: در فصل اول، روایات باز دارنده از غنا گرد آمده و در فصل دوم احادیثی که موهم یا مشعر یادال برحلیت غناست، ذکر شده اند. از آنجا که توجه به فقه و احادیث عامه در فهم روایات شیعه لازم است مواردی که سخنان یا احادیث آنان تاثیر گذار بوده، به آنها اشاره شده است. نکات دیگر در مورد روش به کار گرفته در این بخش عبارت است از:

۱. عمده بیان های مهم محدثان بزرگ ذیل احادیث نقل شده است.

۲. تفاوت های منابع حدیثی به دقت ضبط شده است.

۳. هیچ حدیثی تقطیع نشده است. تنها در احادیث طولانی بخش های بی ارتباط با غنا، حذف و با سه نقطه نشان داده شده است.

۴. سند احادیث معلق به طور کامل ذکر شده است.

بخش ششم: اهل سنت و غنا

مطالب این بخش در پنج فصل تنظیم شده است: در فصل اول چکیده دیدگاه های عالمان سنی به اجمال بررسی شده است. در فصل های دوم و سوم - به ترتیب - رساله ای از طبری (به عنوان مخالف) و رساله ای از ابن حزم (به عنوان موافق) درج شده است.

در فصل چهارم سخنان ده تن از عالمان بزرگ اهل سنت در کتاب های مختلف نقل شده است.

در فصل پنجم آثار مستقل علمای اهل سنت درباره غنا و آثار فقهی مشتمل بر غنا شناسانده شده اند همه آثار فقهی مشتمل، چاپ شده و با مراجعه به خود آنها مشخصاتشان ثبت گردیده است.

گذشته از دشواری دست یابی و آگاهی از این آراء، بسیاری از آنها به صورت خطی یا چاپ سنگی بوده و تعدادی که چاپ حروفی شده، مغلوب بوده است. از این رو عبارات فقها نیازمند تصحیح بوده است.

بخش سوم: آراء فقیهان درباره غنا

متن سخنان بیست تن از فقیهان معروف شیعه درباره غنا از قرن چهارم تا پایان قرن دهم هجری، بدون واسطه از آثار فقهی آنها نقل شده است. فقها از قرن یازدهم به بعد رساله های مستقل زیادی در خصوص غنا نگاشته اند که آنچه از آنها قابل دسترسی بوده در جلد های اول و دوم گردآوری شده اند.

بخش چهارم: کتابشناسی غنا

بخش چهارم دارای سه فصل است:

در فصل اول آثار مستقل عالمان در گذشته شیعه در باب غنا معرفی شده که برخی از آنها که در دسترس بوده، در بخش نخست، تصحیح و چاپ شده اند.